

*Essays in Philosophy of Religion (Jostarhaye Falsafeh Din),*  
Iranian Association for Philosophy of Religion  
Biannual Journal, Vol. 13, No. 2, Autumn & Winter 2024-2025, pp. 103-126  
Paper Type: Research Article

## **Astrotheology: An Analysis of the Relationship between Extraterrestrial Life and Human Superiority in the Order of Creation**

**Farah Ramin\***

### **Abstract**


This study examines whether accepting the existence of intelligent extraterrestrial beings is incompatible with the belief that human beings are the “noblest of creatures.” It argues that the Qur'an contains no explicit statement on this issue, while its interpretive openness allows for philosophical, mystical, and theological approaches. Drawing on philosophical concepts such as the theory of emanation, the multiplicity of levels of existence, and proportionality between cause and effect, the study maintains that the existence of multiple worlds and diverse forms of life is possible and consistent with the structure of the cosmos. From a mystical perspective, based on the manifestation of the divine name *al-Hayy* (the Living), life cannot be restricted to terrestrial humanity and must appear in various forms across different realms. The study also examines Qur'anic verses and narrations referring to the plurality of worlds and conscious beings as indications supporting the possibility of extraterrestrial life. It further addresses differing views on whether humans or angels are the noblest of creatures, showing that humanity's absolute superiority lacks definitive textual proof and is largely a philosophical–theological interpretation. Finally, it concludes that if extraterrestrial beings possess intellect, free will, and moral capacity, their existence does not undermine human dignity and may open new horizons in Islamic theology.

**Keywords:** Extraterrestrial Life, Astrotheology, Noblest of Creatures, Human Beings, Islamic Texts.

---

\*Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology, University of Qom, Qom, Iran; f.ramin@qom.ac.ir

Date Received: 29/11/2025 , Date of Acceptance: 29/12/2025

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

## **Astrotheology: An Analysis of the Relationship between Extraterrestrial Life and Human Superiority in the Order of Creation**

### **Extended abstract**

This article explores the relationship between the possibility of intelligent extraterrestrial life and the doctrine of human superiority—often expressed in Islamic discourse as the belief that human beings are the “noblest of creatures.” With rapid developments in astrobiology and increasing scientific interest in life beyond Earth, long-standing theological assumptions regarding humanity’s unique status in creation have come under renewed scrutiny. The central question addressed in this study is whether the acceptance of intelligent extraterrestrial beings poses a challenge to Islamic theology or undermines the moral and ontological dignity traditionally attributed to human beings. The article argues that Islamic theology not only allows for the possibility of extraterrestrial life but also offers rich philosophical and mystical resources for its coherent theological interpretation. The study begins by examining the position of Islamic sacred texts regarding extraterrestrial life. It demonstrates that the Qur’an and prophetic traditions do not contain any explicit affirmation or denial of intelligent life beyond Earth. This textual silence should not be interpreted as a rejection of such a possibility. Rather, within Islamic hermeneutics, silence often signifies a suspension of judgment that leaves room for rational inquiry and interpretive openness. As such, the absence of direct textual reference neither negates the possibility of extraterrestrial life nor renders it theologically problematic. Instead, it provides a conceptual space in which philosophical and theological reflection may operate.

The article then turns to Islamic philosophy, particularly the Peripatetic and post-Avicennian metaphysical traditions. Drawing on the theory of emanation, the principle of proportionality between cause and effect, and the doctrine of gradation in being (*tashkīk al-wujūd*), it is argued that multiplicity and diversity necessarily increase as existence descends from the First Principle. The material world, as the lowest ontological level, is therefore characterized by maximal plurality, change, and differentiation. From this metaphysical perspective, restricting life exclusively to Earth lacks philosophical justification and is inconsistent with the internal logic of Islamic metaphysics. This argument is further reinforced through modal reasoning, showing that the proposition “intelligent extraterrestrial life exists” is at least metaphysically possible, since it entails no logical contradiction.

In addition to philosophical analysis, the article engages Islamic mystical thought, particularly the doctrine of divine names and attributes. Central to this discussion is the divine name al-Ḥayy (the Living). According to Islamic mysticism, God is infinite being whose names and perfections must manifest in diverse forms across multiple levels of existence. If life is a fundamental divine attribute, its manifestations cannot be confined to a single terrestrial species. Limiting life to humanity alone would conflict with the boundlessness of divine self-disclosure. From this perspective, extraterrestrial life is not merely conceivable but constitutes a plausible expression of the infinite vitality inherent in the divine act of creation.

The study further examines Qur'anic verses and narrational reports that may support, or at least accommodate, the possibility of life beyond Earth. Verses such as “And of His signs is the creation of the heavens and the earth and whatever living creatures He has dispersed throughout them” (Qur'an 42:29), “He creates what you do not know” (16:8), and the recurrent Qur'anic expression “Lord of the worlds” (rabb al-'ālamīn) are interpreted as suggesting a cosmos populated by multiple realms of life. In addition, several narrations in Shi'i sources refer to the existence of numerous worlds, conscious beings inhabiting other cosmic systems, and even civilizations beyond Earth. While such narrations do not constitute empirical evidence, they align coherently with the philosophical and mystical principles discussed and reinforce the theological openness of the Islamic tradition toward cosmic plurality. In its final section, the article critically reexamines the notion of humanity as the “noblest of creatures.” It shows that the Islamic intellectual tradition does not offer a unanimous position on this matter. While some scholars maintain human superiority, others assign this status to angels, and still others emphasize the absence of any decisive scriptural proof. From a philosophical standpoint, especially within the Avicennian framework, humanity is defined not by biological form but by rationality, free will, and moral responsibility. Accordingly, if extraterrestrial beings possess intellect, volition, and ethical capacity, they may be regarded as “human” in the philosophical sense, regardless of their physical constitution or ecological context. Their existence would therefore not undermine human dignity but would instead expand the scope of theological anthropology.

The article concludes that Islamic theology is not threatened by the hypothesis of intelligent extraterrestrial life. On the contrary, it is well equipped to incorporate such a possibility without compromising core theological commitments such as divine unity or human dignity. The acceptance of extraterrestrial life invites a broader and more inclusive understanding of creation, moral agency, and humanity's place in the cosmos. In this way, the study contributes to the emerging

field of Islamic astrotheology and demonstrates the capacity of Islamic thought to engage constructively with contemporary scientific and philosophical developments.

## References

*The Holy Qur'an.*

- Al-Amili, Sayyid Haydar ibn 'Ali (2002). *Al-Tafsīr al-Muḥīṭ al-A'zam wa al-Baḥr al-Khaḍīm fī Ta'wīl Kitāb Allāh al-'Azīz al-Muḥkam*, Qom: Mu'assasat al-Thaqāfat al-Islāmiyyah. [In Arabic].
- Adamson, P. (2016). *Philosophy in the Islamic World: A History of Philosophy without Any Gaps*, Vol. 3, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Al-Ālūsī, Abū al-Thana' Shihāb al-Dīn Maḥmūd (1995). *Rūḥ al-Ma'ānī fī Tafsīr al-Qur'ān al-'Azīm wa al-Sab' al-Mathānī*, Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya. [In Arabic]
- Al-Ṣaffār, Muḥammad b. al-Ḥasan (1984). *Baṣā'ir al-Darajāt*, ed. by: Ḥāj Mīrzā Ḥasan Kūcheh-Bāghī, Qom: Maktabat Āyat Allāh al-'Uzmā al-Mar'ashī al-Najafī. [In Arabic]
- Anṣāriyān, Ḥusayn (1963). *Sharḥ Du'ā' Kumayl*, Qom: Dār al-'Irfān. [In Persian]
- 'Azīzī, Muṣṭafā (2010). *Insān-shenāsī (Anthropology)*, Qom: Daftar Nashr-e Ma'ārif, Nahād-e Namāyandegī-e Maqām-e Mo'azzam-e Rahbarī dar Dāneshgāh-hā. [In Persian]
- Chittick, W. C. (2012). *In Search of the Lost Heart: Explorations in Islamic Thought*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Determann, J. M. (2020). *Islam, Science Fiction and Extraterrestrial Life: The Culture of Astrobiology in the Muslim World*, London: I.B. Tauris. doi:10.5040/9780755601288.
- Falsafī, Muḥammad Taqī (2002). *Āyat al-Kursī: Payām-e Āsmānī-ye Tawḥīd*, Lahore: Miṣbāḥ al-Qur'ān Trust. [In Persian]
- Haider, S.; Ansar, A.; & Naqvi, S. A. A. (2023). "Shī'ī Imāmī thought on existence, life, and extraterrestrials". *Theology and Science*, 21(2), pp. 261–272.
- Haight, J. F. (2001). "Theology after Contact: Religion and Extraterrestrial Intelligent Life", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 950(1), pp. 189-196.
- Ibn 'Ashur, Muhammad al-Tahir (2000). *Al-Tahrīr wa al-Tanwīr al-Ma'rūf bi-Tafsīr Ibn 'Ashur*, Beirut: Mu'assasat al-Tārīkh al-'Arabī [In Arabic].
- Ibn Bābawayh, Muḥammad b. 'Alī (1944). *Al-Khiṣāl*, ed. by: 'Alī-Akbar Ghaffārī, Qom: Jāmi'at al-Mudarrisīn. [In Arabic]
- Ibn Bābawayh, Muḥammad b. 'Alī (1978). *Al-Tawḥīd*, Qom: Manshūrāt Jamā'at al-Mudarrisīn fī al-Ḥawza al-'Ilmiyya. [In Arabic]
- Ibn Rushd, M. b. A. (1993). *Tahāfut al-tahāfut*, ed. by: M. Y. Aribi, Beirut: Dar al-Fikr al-Lubnani. [In Arabic].
- Ibn Rushd, M. b. A. (2008). *Tahāfut al-tahāfut*, trans. by: H. Fathi, Tehran: Hekmat. [In Persian]
- Iqbal, M. (2018). "Islamic Theology Meets ETI", in: *Astrotheology: Science and Theology Meet Extraterrestrial Life*, ed. by: Ted Peters, Eugene: Cascade Books.

- Ishraq, A.; & Qin, M. (2019). "On the Relation of City and Soul in Plato and Alfarabi", *Journal of Arts and Humanities*, vol. 8, no. 2, pp. 27–34.
- Malik, S. A.; & Determann, J. M. (Eds.) (2024). *Islamic Theology and Extraterrestrial Life: New Frontiers in Science and Religion*, I. B. Tauris.
- Marāghī, Aḥmad Muṣṭafā (1985). *Tafsīr al-Marāghī*, Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Moṭahharī, Murtaḍā (2003). *Nizām-e Hoḡūq-e Zan dar Islām (The System of Women's Rights in Islam)*, Tehran: Intishārāt Ṣadrā. [In Persian]
- Nasafī, 'Azīz al-Dīn (1962). *Insān-e Kāmil (The Perfect Human)*, Tehran: Ketābkhāneh-ye Ṭahūrī. [In Persian]
- Peters, T.; et al. (2018). *Astrotheology: Science and Theology Meet Extraterrestrial Life*, Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers.
- Qayṣarī, Dāwūd ibn Maḥmūd (2020). *The Horizons of Being: The Metaphysics of Ibn al-Arabī in the Muqaddimat al-Qayṣarī*, trans. by: Mukhtar Ali, Louisville, KY: Fons Vitae.
- Qummī, 'Alī b. Ibrāhīm, & Mūsawī Jazā'irī Ṭayyib (1984). *Tafsīr al-Qummī*, Qom: Mu'assasat Dār al-Kitāb li al-Ṭibā'a wa al-Nashr. [In Arabic]
- Rāzī, Fakhr al-Dīn (2000). *Maḡātib al-Ghayb*, Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Rāvandī, Quṭb al-Dīn Sa'īd b. Hibat Allāh (1989). *Qiṣaṣ al-Anbiyā'*, ed. by: Gholām-Rezā 'Irfāniyān, Mashhad: Majma' al-Buḥūth al-Islāmiyya. [In Arabic]
- Robertson, D. G. (2016). *UFOs, Conspiracy Theories and the New Age: Millennial Conspiracism* (Bloomsbury Advances in Religious Studies), London/ New York: Bloomsbury Academic.
- Shīrāzī, Ṣadr al-Dīn Muḥammad (Mullā Ṣadrā) (1988). *Tafsīr al-Qur'ān al-Karīm*, Tehran: Intishārāt 'Ilmī va Farhangī. [In Persian]
- Ṭanṭāwī, Sayyid Muḥammad (1997). *Al-Tafsīr al-Wasīṭ*, Cairo: Dār Nahḍat Miṣr li al-Ṭibā'a wa al-Nashr wa al-Tawzī'. [In Arabic]
- Ṭayyib, Sayyid 'Abd al-Ḥusayn (2000). *Atyab al-Bayān fī Tafsīr al-Qur'ān*, Tehran: Intishārāt Islām. [In Persian]
- Traphagan, J. W. (2014). *Extraterrestrial Intelligence and Human Imagination: SETI at the Intersection of Science, Religion, and Culture* (Space and Society Series), Cham, Switzerland: Springer International Publishing.



## اختر الهیات: تحلیل نسبت حیات فرا زمینی با برتری انسان در نظام آفرینش

فرح رامین\*

### چکیده

این پژوهش به بررسی این پرسش می‌پردازد که آیا پذیرش موجودات هوشمند غیرزمینی با باور به انسان به‌عنوان «اشرف مخلوقات» ناسازگار است؟ در ابتدا، نشان داده می‌شود که قرآن کریم در این باره تصریحی ندارد، اما گشودگی تفسیری آن، امکان خوانش‌های متنوع فلسفی، عرفانی و کلامی را فراهم می‌کند. سپس با تکیه بر استدلال‌های فلسفی، از جمله نظریه صدور، کثرت مراتب وجود و اصل سنخیت علت و معلول، استدلال می‌شود که آفرینش جهان‌های متعدد و اشکال گوناگون حیات نه تنها ممکن، بلکه مقتضای نظام هستی است. از منظر عرفانی نیز، با توجه به تجلی اسم «الحی» و دیگر اسماء الهی، حیات نمی‌تواند به انسان زمینی محدود باشد و باید در عوالم مختلف ظهور یابد. در ادامه، برخی آیات و روایات مربوط به کثرت عوالم و موجودات آگاه به‌عنوان قرینه‌هایی برای امکان حیات فرازمینی بررسی می‌شوند. بخش دیگری از پژوهش به اختلاف دیدگاه‌ها درباره اشرف مخلوقات بودن انسان یا فرشتگان اختصاص دارد و نشان می‌دهد که برتری مطلق انسان مستند به نص قطعی نیست، بلکه بیشتر برداشتی فلسفی - کلامی است. در نهایت، نتیجه‌گیری می‌شود که اگر موجودات فرازمینی دارای عقل، اراده و توانایی اخلاقی باشند، وجود آنان نه تنها با کرامت انسانی تعارضی ندارد، بلکه می‌تواند افق‌های تازه‌ای در الهیات اسلامی بگشاید.

**کلیدواژه‌ها:** حیات فرازمینی، اختر الهیات، اشرف مخلوقات، انسان، متون اسلامی.

\* استاد گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، قم، ایران. f.ramin@qom.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۸

## ۱. مقدمه

با شتاب گرفتن پیشرفت‌ها در حوزه اخترشناسی، گمانه‌زنی‌های فراوانی درباره وجود اشکال حیات بیگانه - که از آنها با عنوان «موجودات فرازمینی» (extraterrestrials) یاد می‌شود- در سیاراتی غیر از زمین صورت گرفته است. این موضوع به پیدایش انواع حدس و فرضیه درباره امکان یا احتمال وجود حیات بیرون زمینی انجامیده است. پرسش‌هایی مانند: برای پیدایش حیات چه شرایطی لازم است؟ آیا این شرایط باید مشابه شرایط و تاریخ زمین باشند یا می‌توانند متفاوت باشند؟ این‌گونه پرسش‌ها، مطالعه موجودات فرازمینی را به نظریه تکامل پیوند می‌زند؛ زیرا فرض بر این است که نیروهایی که منشأ حیات و گونه‌ها را در روی زمین رقم زده‌اند، ممکن است مسئول پیدایش حیات و گونه‌ها در نقاط دیگر نیز باشند. این موضوعات در حوزه «زیست‌شناسی فضایی» (Astrobiology) مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. پرسش بعدی به ویژگی‌های احتمالی این موجودات مربوط می‌شود؛ یعنی چه نوع موجودات فرازمینی می‌توانند وجود داشته باشند. اگر چنین موجوداتی وجود داشته باشند، آیا قادر به سخن گفتن هستند؟ آیا می‌توانند زبان داشته باشند؟ آیا می‌توانند آگاهی و شعور داشته باشند؟ آیا ممکن است دارای روح، هوش و خرد، اخلاق یا حتی دین باشند؟ این موضوع به شیوه‌های گوناگونی مورد بررسی قرار گرفته است؛ از علمی-تخیلی گرفته تا سناریوهای آخرالزمانی، تأثیرات اجتماعی و حتی نظریه‌های توطئه (Robertson, 2016; Traphagan, 2014). در سنت‌های ابراهیمی، انسان همواره به‌عنوان آفرینشی یگانه و مهم از سوی خداوند در نظر گرفته شده است. با این حال، اگر موجودات فرازمینی وجود داشته باشند و واجد قابلیت‌هایی باشند که ما معمولاً به‌طور خاص به انسان نسبت می‌دهیم، این امر چه تأثیری بر دیدگاه‌های الهیاتی خواهد داشت؟ پرسش‌هایی از این دست در حوزه‌ای نوظهور به نام «اخترالهیات» (Astrotheology) مطرح می‌شود. این واژه ترکیبی است از پیشوند یونانی «astro» (اختر) و واژه «theology» (الهیات)، و از نظر لغوی به‌معنای «الهیات مربوط به کیهان» است. در اصطلاح علمی و فلسفی، این واژه به شاخه‌ای از الهیات اطلاق می‌شود که به بررسی پیامدهای دینی و الهیاتی وجود حیات یا «موجودات هوشمند فرازمینی» (Extraterrestrial Intelligence, ETI) می‌پردازد. می‌توان آن را «الهیات کیهانی» یا «الهیات بیگانه‌شناسی» نیز ترجمه کرد. این حوزه به مطالعه و بررسی مفاهیم الهیاتی در زمینه موجودات فرازمینی می‌پردازد؛ یعنی بررسی این موضوع که اگر موجودات هوشمند فرازمینی وجود داشته باشند، چه درک و دیدگاهی نسبت به

مفاهیم دینی و الهی خواهند داشت و این مفاهیم چگونه در جهان‌بینی آنها جای می‌گیرد. در سنت اسلامی از فرشتگان و جنیان نیز سخن به میان آمده است که با انسان‌ها در تعامل هستند. این موجودات به‌طور مستقیم برای انسان‌ها قابل مشاهده نیستند و ماهیتی ماوراء طبیعی دارند. در این پژوهش، مراد از موجودات فرازمینی، چنین مخلوقاتی نیستند؛ بلکه منظور مجموعه‌ای از موجودات زیستی است که در سیاراتی غیر از زمین در همین جهان زندگی می‌کنند و ممکن است واجد ویژگی‌های مشابه انسان، مانند هوش، معنویت، مسئولیت اخلاقی، برتری جسمانی و یا حتی وضعیت جسمانی هم‌سطح با انسان باشند. پژوهش در زمینه امکان وجود حیات فرازمینی و پیامدهای آن برای الهیات و دین، طی سال‌های اخیر رشد قابل توجهی یافته است. در سطح بین‌المللی، آثار متعددی به بررسی تقاطع علم و دین در زمینه موجودات فرازمینی پرداخته‌اند. اثر جرج دیترمان ( *Islam, Science Fiction and Extraterrestrial Life*, 2020) نشان می‌دهد که موضوع موجودات هوشمند در فرهنگ و جامعه مسلمانان نیز بازتاب یافته و حتی در ادبیات علمی - تحلیلی اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین کتاب مجموعه مقالات به ویراستاری مالک و دیترمان ( *Islamic Theology and Extraterrestrial Life: New Frontiers in Science and Religion*, 2024) به‌طور تخصصی به تحلیل الهیاتی و فلسفی مسئله موجودات فرازمینی در چارچوب اندیشه اسلامی پرداخته است.

از منظر فلسفی و کلامی، پژوهش حیدر، انصار و نقوی (Haider, et al., 2023) با عنوان «اندیشه شیعی درباره هستی، حیات و فرازمینی‌ها» در مجله *Theology and Science* کوشیده است با رجوع به مباحث فلسفی و حدیثی شیعه، پرسش از امکان حیات فرازمینی و نسبت آن با انسان را بررسی کند. همچنین مقالاتی در حوزه اخترالهیات (Astrotheology) به‌ویژه آثار تد پیترز و همکاران (Peters; et al., 2018) افق جدیدی برای پیوند مباحث دینی و علمی گشوده‌اند. در این میان، پژوهش‌های اسلامی بر این نکته تأکید کرده‌اند که سکوت متون مقدس به معنای نفی یا اثبات وجود موجودات فرازمینی نیست، بلکه فضایی برای تأویل فلسفی و عرفانی فراهم می‌آورد. با وجود گستردگی تحقیق در حوزه‌های فلسفه دین، انسان‌شناسی اسلامی و الهیات اجتماعی، تاکنون پژوهشی در ادبیات فارسی به‌طور مشخص بر موضوع امکان وجود حیات فرازمینی و پیوند آن با آموزه «اشرف مخلوقات بودن انسان» در الهیات اسلامی متمرکز نشده است. این شکاف تحقیقاتی نشان‌دهنده نیاز مبرم به پژوهش‌هایی است که با رویکردی ترکیبی فلسفه اسلامی، عرفان، نصوص قرآنی - روایی

و مباحث علمی معاصر، نسبت انسان و حیات فرازمینی را به طور فلسفی و الهیاتی بازاندیشی کنند.

## ۲. امکان وجود موجودات هوشمند فرازمینی براساس الهیات اسلامی

برخی بر این باورند که کشف موجودات هوشمند فرازمینی در تعارض با اعتقادات دینی است. جیل تارتر (Jill Tarter) معتقد است که با اثبات وجود چنین موجوداتی، ما باورهای دینی خود را رها کرده و هر آنچه آنان باور دارند را می‌پذیریم؛ زیرا احتمالاً گونه‌ای هوشمندتر و پیشرفته‌تر از نظر فناوری هستند. پل دیویس (Paul Davies) نیز معتقد است که وجود موجودات فرازمینی هوشمند تأثیر عمیق‌تری بر دین خواهد داشت و دیدگاه سستی ارتباط ویژه خدا با انسان را به طور کامل متلاشی خواهد کرد. براساس یک نظرسنجی در سال ۲۰۰۵، تعهد دینی مؤمنان وابسته به وجود یا عدم چنین موجوداتی است. هرچه فرد دیندارتر باشد، در وجود آنان بیشتر تردید خواهد داشت (Peters, 2018: 184-185).

چنین نظرسنجی‌هایی که منبعث از آراء متفکرانی چون تارتر و دیویس است به بررسی تأثیر روانی کشف حیات هوشمند در سیارات دیگر بر روی باورهای دینی مؤمنان پرداخته‌اند. هدف از این پژوهش آن نیست که کشف حیات هوشمند چه تأثیر روانی بر باور دینی متدینان خواهد داشت، بلکه این است که آیا چنین تأثیری برای مسلمانان از نظر فلسفی و نقلی توجیه‌پذیر است یا خیر؟ متون مقدس اسلامی، به جز مواردی که درباره موجودات ماورایی همچون فرشتگان و جن سخن گفته‌اند، در کل درباره مسئله موجودات فرازمینی هوشمند سکوت کرده‌اند. اما سکوت یک متن وحیانی به معنای انکار یک امر نیست. اگر متون دینی درباره موضوعی ساکت باشند، این سکوت به معنای نفی یا اثبات آن موضوع نیست، بلکه وضعیت «معلق» یا «توقف» پدید می‌آید؛ در این حالت، هر دو امکان (وجود یا عدم وجود موجودات فرازمینی) از نظر تفسیری باز باقی می‌مانند. بنابراین، اگرچه اشاره صریحی به موجودات هوشمند فرازمینی در قرآن و حدیث وجود ندارد، ولی این سکوت نه اثبات و نه انکار است؛ بلکه صرفاً گشودگی تفسیری را باقی می‌گذارد. علاوه بر این، با استدلال فلسفی و عرفانی نشان خواهیم داد که وجود چنین موجوداتی در سیارات دیگر نه تنها امکان دارد، بلکه بالفعل محقق است و می‌توان قرآن و حدیث را به گونه‌ای تفسیر کرد که امکان وجود موجودات هوشمند فرازمینی را تأیید کند.

## ۲-۱ استدلال عقلی

خداوند حقیقت بسیط و یگانه‌ای است که همه موجودات از او هستی می‌گیرند. آفرینش، به‌طور مستقیم فقط شامل «عقل اول» است و سایر مراتب وجود از طریق واسطه‌ها صادر می‌شوند. هرچه از مبدأ وجود فاصله بگیریم، کثرت و تنوع بیشتر می‌شود و در نهایت به عالم ماده می‌رسیم؛ عالمی که ویژگی‌اش حرکت، تغییر و تنوع است. با وجود محدودیت‌های جهان مادی، همین تنوع و حرکت، زمینه‌ساز پدید آمدن اشکال متعدد حیات است. بنابراین، از منظر متافیزیکی، وجود حیات فرازمینی امری ممکن و حتی متناسب با ساختار هستی است، زیرا هیچ تناقضی در تصور آن وجود ندارد (Adamson, 2016: 326). صورت‌بندی منطقی استدلال به این شکل است:

۱. خداوند حقیقت بسیط و یگانه است (P).
  ۲. عقل اول تنها مخلوق مستقیم خداوند است (Q).
  ۳. سایر موجودات از طریق صدور و واسطه‌ها پدید می‌آیند (R).
  ۴. هرچه مرتبه‌ی وجودی پایین‌تر باشد، کثرت و تنوع بیشتر است (S).
  ۵. عالم ماده مرتبه پایین وجود است و بنابراین کثرت و تنوع بسیار دارد (T).
  ۶. اگر عالمی دارای کثرت و تنوع باشد، امکان وجود صورت‌های گوناگون حیات در آن هست (U).
  ۷. در تصور حیات فرازمینی هیچ تناقض منطقی وجود ندارد (V).
  ۸. حیات فرازمینی (شکل‌های دیگر زندگی در غیر زمین) ممکن است (C).
- استدلال را می‌توان در منطق موجهات بازنویسی کرد. در این منطق سه حالت اصلی

داریم:

- $P = P \square$  ضروری است.
- $P = P \diamond$  ممکن است.
- $P = \neg P$  تقيض.

### مقدمات در زبان موجهات

۱. (خدا حقیقت بسیط و یگانه است).
۲. (از خدا عقل اول صادر می‌شود).
۳. (هرچه مرتبه‌ی وجودی پایین‌تر باشد، کثرت و تنوع بیشتر است).

۴. (عالم ماده پایین ترین مرتبه‌ی وجود است).
۵. (عالم ماده کثرت و تنوع بسیار دارد).
۶. (اگر عالمی دارای کثرت و تنوع باشد → ◇(اشکال گوناگون حیات در آن وجود داشته باشد)).
۷. حیات فرازمینی → (یعنی: ضرورتاً محال نیست که حیات فرازمینی وجود داشته باشد).

#### نتیجه

از (۵) و (۶) نتیجه می‌گیریم:

➤ (وجود اشکال گوناگون حیات در عالم ماده).

از (۷) نتیجه می‌گیریم:

➤ (وجود حیات فرازمینی).

پس:

#### نتیجه نهایی:

➤ (حیات فرازمینی وجود دارد).

به زبان ساده: «چون جهان ماده متکثر است، امکان اشکال مختلف زندگی را دارد. زیرا هیچ محذور منطقی در تصور حیات فرازمینی نیست، وجود آن ممکن است. بنابراین، از دیدگاه متافیزیکی و در منطق موجّهات، گزاره «حیات فرازمینی وجود دارد» یک گزاره ممکن (◇P) است.»

## ۲-۲ استدلال عرفانی

این ایده همچنین از منظر اسماء الهی نیز قابل بررسی است. در این دستگاه فکری، ذات الهی اساس همه اسماء الهی در وحدت مطلق است. درحالی که در موجودات دیگر، اسماء الهی به شیوه‌ای متناسب با مرتبه وجودی آنها تجلی می‌یابند. در عقل اول، اسماء الهی به شکلی کامل‌تر و در وحدتی نسبی ظاهر می‌شوند. اما هرچه از این مرتبه به پایین می‌آییم و شدت وجودی کاهش پیدا می‌کند، آن وحدت کامل اسماء دچار تکثر می‌شود و هر یک از اسماء به گونه‌ای خاص در آفرینش‌های گوناگون ظهور می‌یابند. خداوند سرچشمه همه هستی است و اسماء و صفات او بی‌نهایت‌اند.

یکی از مهم‌ترین این اسماء، اسم «الْحَيَّ» است، یعنی زنده و حیات‌بخش. برطبق قاعده فلسفی «هر کمالی که در علت هست، باید به‌گونه‌ای متناسب در معلول هم وجود داشته باشد.» حال اگر علت نخستین هستی، یعنی خداوند، عین حیات محض و بی‌نهایت باشد، نمی‌توان پذیرفت که آثار و آفریده‌های او فقط یک نوع یا یک شکل محدود از حیات را نشان دهند. بنابراین، همان‌طور که خود خداوند حیات نامتناهی است، آفریده‌های او هم باید جلوه‌های متنوعی از حیات را دربرگیرند. این جلوه‌ها می‌توانند در موجودات گوناگون، در جهان‌های مختلف و در اشکال متفاوت حیات ظهور پیدا کنند (Adamson, 2016: 198; Qayṣarī, 2020: 33).

صورت‌بندی منطقی استدلال به این شکل است:

۱. خداوند علت نخستین و عین حیات مطلق و نامتناهی است.
  ۲. هر کمالی که در علت هست، باید به نحو متناسب در معلول نیز تحقق یابد (اصل سنخیت علت و معلول).
  ۳. «حیات» یکی از کمالات اصلی خداوند است.
  ۴. بنابراین، حیات باید در آفریده‌های خداوند نیز تحقق یابد.
  ۵. خداوند بی‌نهایت است و کمالات او محدود به یک صورت خاص نیستند.
  ۶. پس حیات نیز نمی‌تواند محدود به یک نوع خاص (مثلاً فقط انسان‌ها یا موجودات زمینی) باشد.
  ۷. بنابراین، وجود اشکال متنوع و متعدد حیات در مراتب مختلف عالم (از جمله حیات فرازمینی) ممکن و حتی ضروری است.
- به شکل نمادین:

۱.  $\forall x (x \text{ علت است} \Rightarrow x \text{ کمالات علت در معلول آن متناسب تحقق دارد})$ .

۲. خدا = علت نخستین  $\wedge$  خدا = عین الحیاء.

۳.  $\Rightarrow$  حیات کمالی است که از خدا به معلولاتش افاضه می‌شود.

۴. خدا نامتناهی است  $\Rightarrow$  افاضه حیات نمی‌تواند به یک نوع محدود باشد.

۵.  $\exists y (y \neq \text{انسان} \wedge y \text{ موجود ذی حیات است})$ .

به بیان ساده: از آنجاکه خداوند علت نخستین و زنده مطلق است، و از آنجاکه هر معلولی باید پرتوی از کمالات علت خویش باشد، پس حیات نمی‌تواند فقط در زمین وجود داشته

باشد، بلکه باید در موجودات دیگر و در جهان‌های دیگر نیز جلوه کند. با توجه به جهان‌بینی فلسفی پیچیده‌ای که تاکنون توضیح داده شد، اکنون می‌توان یک دیدگاه منسجم بر پایه آموزه‌های حکمت اسلامی ارائه کرد که توحید می‌تواند مبنای مشترکی برای هرگونه کشف حیات فرازمینی فراهم آورد؛ زیرا بر ایده مرکزی «یک اصل» مبتنی است، اصلی که سرچشمه همه موجودات مشهود و نامشهود است. این اصل ما را قادر می‌سازد که هرگونه حیاتی را که در آغاز «بیگانه» پنداشته می‌شود، در آغوش بگیریم (Haight, 2001: 297). بدین‌سان، نه تنها می‌توان امکان وجود حیات فرازمینی را پذیرفت، بلکه می‌توان استدلال کرد که چنین حیاتی بالفعل وجود دارد.

## ۲-۳ شواهد قرآنی

۱. از منابع معتبر اسلام، اعم از قرآن و حدیث، می‌توان استنباط کرد که حیات موجودات آگاه در بیرون از زمین امتناعی ندارد. قرآن کریم آفرینش آسمان‌ها و زمین و پراکندگی موجودات زنده را در ابعاد آنها توضیح می‌دهد: آیه ۲۹ سوره شوری: «و از نشانه‌های اوست آفرینش آسمان‌ها و زمین و آنچه از جنبندگان در میان آن دو پراکنده ساخته است، و او هرگاه بخواهد، توان گرد آوردن آنان را دارد». این آیه، صریحاً به پراکندگی موجودات زنده در سراسر آسمان‌ها و زمین اشاره دارد.

۲. آیات ۴-۸ سوره نحل: «و انسان را از قطره‌ای آب آفرید، و [با این حال] انسان آشکارا با او به ستیز برمی‌خیزد. و چهارپایان را نیز او آفرید: برای شما در آنها وسیله گرما و منافع دیگر است، و از آنها تغذیه می‌کنید؛ و در آنها برای شما زیبایی است آنگاه که آنها را به آغل بازمی‌گردانید و زمانی که به چراگاه می‌رانید. آنها بارهای شما را به سرزمینی می‌برند که جز با دشواری زیاد نمی‌توانستید به آن برسید بی‌گمان پروردگارتان رؤوف و مهربان است. همچنین اسب‌ها، استرها و الاغ‌ها را برای شما آفرید تا بر آنها سوار شوید و مایه زینت شما باشند، و [نیز] چیزهای دیگری می‌آفریند که شما آنها را نمی‌دانید (وَوَيَخْلُقُ مَا لَّا تَعْلَمُونَ)». برخی جمله پایانی («و چیزهایی می‌آفریند که شما نمی‌دانید») را به امکان آفرینش موجودات فرازمینی مرتبط دانسته‌اند (Malik & Determann, 2024: 144).

۳. آیه ۲ سوره حمد می‌فرماید: «ستایش خدای را، پروردگار جهانیان». تعبیر ربّ العالمین، در قرآن کریم، دقیقاً ۴۲ بار تکرار شده است و واژه «جهان‌ها» (العالمین)، در

مجموع حدود ۷۳ بار ذکر شده، درحالی که صورت مفرد آن حتی یکبار هم به کار نرفته است. این نکته نشان می‌دهد که قرآن مفهومی از «جهان‌های متعدد» ارائه می‌دهد که می‌توان آن را دلیلی نقلی برای وجود حیات فرازمینی دانست؛ زیرا همین تکرار و کثرت کاربرد، به نوعی تأکید بر وجود جهان‌هایی غیر از جهان انسانی دارد (Determann, 2020: 10).

۴. در چندین جای قرآن آمده است که آفرینش هفت آسمان و هفت زمین در مراحل صورت گرفته است (بقره/ ۲۹؛ اسراء/ ۴۴؛ مؤمنون/ ۸۶؛ فصلت/ ۱۲؛ طلاق/ ۱۲؛ ملک/ ۳؛ نوح/ ۱۵). در برخی منابع، این آیات چنین تفسیر شده‌اند که مقصود «هفت زمین» است که همگی همانند این زمین، دارای ساکنان و موجودات اند (Haider, et al., 2023: 6).<sup>۱</sup>

## ۲-۴ شواهد روایی

۱. در این میان، روایتی جالب از پیامبر اکرم نقل شده است که فرمودند: «خداوند صد هزار چراغ آفرید و آنها را به عرش آویخت. همه آسمان‌ها و زمین‌ها و هر آنچه در آنهاست - حتی بهشت و دوزخ- در یک چراغ جای دارند، و جز خدا هیچ‌کس نمی‌داند که در چراغ‌های دیگر چه موجود است» (الآلوسی، ۱۴۱۵ق: ۱/ ۸۲؛ انصاریان، ۱۳۸۲: ۱۱۰-۱۱۱). علامه شهرستانی این روایت را چنین تفسیر می‌کند که مقصود از «چراغ‌ها» در حقیقت همان «کھکشان‌ها» است، زیرا هر دو به شکل «تخم مرغ» شباهت دارند. چراغ و کھکشان هر دو مرکز روشنایی خویش را دارند؛ در کھکشان‌ها به سبب نیروی گرانش، مرکز متراکم‌تر و روشن‌تر است، و در چراغ نیز چنین است که منبع نور در مرکز قرار دارد (انصاریان، ۱۳۸۲: ۱۱۱-۱۱۰). این روایت همچنین می‌تواند بر وجود «چندجهانی» (Multivers) دلالت داشته باشد، زیرا ممکن است هر چراغ، جهانی مستقل برای خود باشد. به این ترتیب، جهان‌های متعددی وجود خواهند داشت که همگی به عرش استوارند.

۲. بر اساس روایت نقل شده از امام جعفر صادق (ع)، سخن از آفرینش ۱۲،۰۰۰ جهان به میان آمده است؛ جهان‌هایی که پهناورتر از هفت آسمان و هفت زمین‌اند و مخلوقات درون آنها از وجود یکدیگر بی‌خبرند (ابن بابویه، ۱۳۶۲ق: ۶۳۹). روایت دیگری از امام صادق (ع) حاکی از آن است که ۴۰ خورشید و ماه دیگر (به همراه منظومه‌های وابسته به آنها) وجود دارند که دارای موجودات آگاه خویش‌اند و این موجودات از وجود انسان‌ها بی‌اطلاع‌اند (الصفار، ۱۴۰۴ق: ۵۱۰-۵۱۳). اعدادی همچون ۷، ۴۰ یا ۱۲،۰۰۰ در این گونه

متون، بیشتر به معنای «کثرت» دانسته شده و نه اشاره دقیق به تعداد مشخص (انصاریان، ۱۳۸۲ق: ۱۱۰-۱۱۱).

۳. در روایتی منسوب به علی بن ابی طالب (ع) آمده است که در فضای بیرون از زمین، شهرهایی همانند شهرهای انسانی وجود دارند (القمی، ۱۴۰۴ق: ۲/ ۲۱۹). این نکته بسیار قابل توجه است، زیرا نشان می‌دهد که نه تنها «موجودات فرازمینی» وجود دارند، بلکه به اندازه‌ای خردمند و متمدن‌اند که توان تأسیس شهرها را دارند (فلسفی، ۲۰۰۲: ۴۹). افزون‌براین، سخنی از امام محمد باقر (ع) نقل شده است که آفرینش الهی بی‌نهایت است و خداوند پس از انسان‌ها، آفرینش‌های دیگری را پدید خواهد آورد که در زمین‌ها و آسمان‌های جدید سکونت خواهند داد. همچنین بیان شده که خداوند جهانیان متعددی با گونه‌های گوناگون از «انسان‌ها» آفریده است، و این نوع انسانی که بر زمین کنونی زندگی می‌کند، تازه‌ترین حلقه از این سلسله است (ابن بابویه، ۱۳۶۲ق: ۶۵۲؛ ابن بابویه، ۱۹۷۸: ۲۷۷). این روایت به روشنی دلالت دارد که موجودات انسانی مانند دیگری نیز هستند که انسان‌ها هنوز با آنان ارتباطی ندارند، اما در آینده می‌توانند با آنان در ارتباط قرار گیرند. برخی روایات حتی بیان می‌کنند که نوعی «حیات آگاهانه» وجود دارد که از بسیاری از اسباب مرگ‌رهایی یافته و تا روز قیامت زنده خواهد ماند، و این موجودات از نفوذ شیطان نیز در امان‌اند (راوندی، ۱۴۰۹ق: ۴۱).

این آیات و روایات، با ضمیمه شدن به مبنای فلسفی «تجلی کمالات الهی در مراتب مختلف وجود» هماهنگ است. زیرا، آگاهی و شعور عین کمال است و خداوند عین کمال و بالتبع عین شعور است. بنابراین، او سرچشمه همه آگاهی‌ها و ادراک‌هاست. کمال آگاهی او باید در مراتب گوناگون هستی و در بی‌نهایت تجلی داشته باشد. بدین ترتیب، آگاهی منحصر به انسان زمینی نیست، بلکه امکان بروز و ظهور آگاهی در صورت‌های متکثر، از جمله در موجودات فرازمینی، وجود دارد «اصل یگانه» ای که حقیقتاً نامتناهی در وجود است، باید بی‌نهایت مظاهر داشته باشد که هر یک به‌طور فردی محدود هستند. در این جهان‌بینی، نه تنها امکان وجود موجودات فرازمینی مطرح است، بلکه در حقیقت بر وجود آنها استدلال می‌شود. از منظر این مکاتب، محال است که مظاهر نامتناهی حقیقت، محدود به شمار اندکی باشند؛ زیرا علت (خداوند نامتناهی) و معلول (مظاهر محدود) باید نسبتی متناسب داشته باشند (Chittick, 2012: 145).

### ۳. انسان: اشرف مخلوقات

اشرف مخلوقات به معنای برترین مخلوق خداوند است (ابن منظور ۱۴۱۴، ذیل ماده شرف). محققان مصادیق مختلفی را به عنوان برترین مخلوق ذکر کرده‌اند:

**الف. انسان:** قرآن از انسان به عنوان موجودی یاد می‌کند که خداوند او را «خليفة الله» بر زمین قرار داد (بقره / ۳۰). در آیه‌ای دیگر می‌خوانیم: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء / ۷۰) که به معنای این است که بنی آدم کرامت ویژه‌ای دارند. در قرآن کریم نص صریحی بر برترین مخلوق بودن انسان وجود ندارد و این امر بیشتر یک برداشت کلامی - فلسفی است که برخی مفسران بر اساس فحوای آیات و دیگر آموزه‌های اسلامی، انسان را اشرف مخلوقات دانسته‌اند؛ بدین معنا که انسان، استعداد و توانایی رسیدن به این رتبه را دارد (ابن عاشور، ۲۰۰۰: ۸ / ۱۳۴)، به شرطی که دچار کفر و گناه نگردد؛ در غیر این صورت، از جماد نیز رتبه‌ای پایین‌تر خواهد داشت. ملاصدرا در تفسیر خویش، انسان راه‌یافته به نور خدا را به جهت برگزیده شدنش از میان تمام مخلوقات و آفریده شدن بی‌واسطه با نفخه الهی، اشرف الخلائق دانسته است (شیرازی، ۱۳۶۶: ۱ / ۱۰۶). در میان انسان‌ها، انبیاء و اوصیای الهی که دارای مقام عصمت هستند، برترین مخلوق معرفی شده‌اند (طیب، ۱۳۷۸: ۱۴ / ۱۱۸) و در این میان، پیامبر اکرم (ص) بالاترین درجه را دارد (آملی، ۱۴۲۲: ۴ / ۱۰۲).

برخی دلایل بر برترین مخلوق بودن انسان را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- خداوند، مبدأ انسان را از خود معرفی می‌کند: «فَخَلَقْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي؛ و از روح خود در آن دمیدم» (ص / ۷۲) و انتهای او را نیز به سمت خود می‌داند (بقره / ۱۵۶؛ شیرازی، ۱۳۶۶: ۱ / ۱۰۶).
- خداوند به انسان اسماء را یاد داد (بقره / ۳۱) و ملائکه بر انسان سجده کردند (بقره / ۳۴).
- خداوند مقام خلافت در عالم تکوین را به انسان داده است (بقره / ۳۰).
- انسان به جهت عقل و اختیار بر سایر موجودات برتری دارد (عزیزی، ۱۳۸۹: ۸۴).
- حیوانات چون براساس غریزه زندگی می‌کنند نه براساس عقل، برایشان مقتضیات زمان همیشه یکسان است و اقتضاهای زمان زندگی آنها را دگرگون نمی‌کند. اما انسان و زندگی اجتماعی‌اش دائماً دستخوش تغییر و تحول است. هر قرنی برای انسان دنیا عوض می‌شود و راز اشرف مخلوقات بودن انسان نیز در همین جاست؛ زیرا انسان

فرزند بالغ و رشید طبیعت است و به مرحله‌ای رسیده که دیگر نیازی به قیمومت و سرپرستی مستقیم طبیعت، یعنی نیروی مرموزی به نام «غریزه» ندارد. او با عقل و به حکم عقل و اراده زندگی می‌کند، نه با غریزه (مطهری، ۱۳۸۱: ۱۰/۱۵۶).

• برخی معتقدند نوع خلقت انسان که دربردارنده امور بدیع، تازه و عجیب است نیز دلیل بر اشرف مخلوقات بودن اوست (طنطاوی، ۱۹۹۷: ۱۵/۴۵۴).

ب. **فرشتگان:** برخی فلاسفه، فرشتگان را برترین مخلوق می‌دانند. ابن رشد خداوند را برترین موجود و ملائک را برترین مخلوق می‌شمارد و انسان را به‌عنوان واسطه عالم محسوس و معقول، اشرف محسوسات معرفی می‌کند. او معتقد است که انسان از آن جهت که انسان است، به‌خاطر عقل که در ذاتش ودیعه نهاده شده، اشرف همه موجودات محسوس است. اما خداوند بالذات عقل است و برترین موجود به‌شمار می‌رود (ابن‌رشد، ۱۹۹۳: ۲۰۷؛ ابن‌رشد: ۱۳۸۷: ۱۴۶). فرشتگان در سلسله‌مراتب وجود با داشتن عقل عاری از شهوت به خدا نزدیک هستند و در مرتبه بعد، انسان‌ها با تشبه به فرشتگان به خدا نزدیک‌ترند (ابن‌رشد، ۱۹۹۳: ۲۷۱؛ ابن‌رشد، ۱۳۸۷: ۴۰۱-۴۰۲).

فخر رازی در تفسیر مفاتیح الغیب از برخی مفسران در تفسیر آیات ۴۹ و ۵۰ سوره نحل نقل کرده است که با ۴ دلیل اشرف مخلوق بودن فرشتگان استفاده می‌شود. یکی از دلایل این است که جمله «و یَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» در آیه ۵۰ سوره نحل دلالت دارد بر اینکه اعمال فرشتگان خالی از گناه است و ظاهر و باطن آنها از اخلاق فاسد و اعمال باطل پاک و مبراست. (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۰/۲۱۸). مراغی نیز در تفسیر خویش، فرشتگان را اشرف مخلوقات دانسته است (مراغی، ۱۹۸۵: ۲۴/۴۶). برخی نیز عقل اول را مصداق برترین مخلوق معرفی کرده‌اند (نسفی، ۱۹۶۲: ۵۹).

ج. با توجه به اینکه نص صریح متن مقدس درباب برترین مخلوق وجود ندارد، هیچ الزامی در پذیرش اینکه فرشتگان یا انسان برترین مخلوق باشند وجود ندارد.

#### ۴. تعارض حیات موجودات هوشمند با اشرف مخلوقات بودن انسان

اینکه آیا وجود حیات فرازمینی با باور به انسان به‌عنوان «برترین مخلوق» تعارض دارد یا نه، بستگی به نحوه تفسیر این عنوان در سنت دینی دارد. همان‌طور که بیان شد، متفکران مسلمان در مورد «برتری انسان‌ها نسبت به فرشتگان» اختلاف نظر داشته‌اند و سه دیدگاه

مطرح شد:

۱. انسان‌ها بر فرشتگان برتری دارند؛

۲. فرشتگان بر انسان‌ها برتری دارند؛

۳. هیچ الزام قطعی وجود ندارد، زیرا متن مقدس به‌طور قاطع برتری یکی را نسبت به دیگری تأیید نمی‌کند.

هر دیدگاه شواهد نقلی خاص خود را دارد، جزئیات دقیق این مسئله هدف اصلی این پژوهش نیست. آنچه برای ما اهمیت دارد، پیامد هر موقعیت برای موجودات فرازمینی است.

برطبق دیدگاه اول، نوع موجودات هوشمندی که ممکن است وجود داشته باشند، محدود خواهد بود. این مسئله مبتنی بر این است که برتری چگونه تعریف شود: هوشی، معنوی، اخلاقی یا قدرت جسمانی و ... اگر موجودات هوشمند فرازمینی واقعاً در برخی ویژگی‌ها برتر باشند، به‌ویژه در هوشمندی، ممکن است تعارض ایجاد شود. اما اگر با موجوداتی در سیارات دیگر مواجه شویم که قدرت جسمانی برتری دارند اما از نظر ویژگی‌های عقلی و معنوی برتر نیستند، این موضوع رتبه خلقتی انسان‌ها را تنزل نمی‌دهد.

برطبق دیدگاه دوم، که برتری فرشتگان را قبول دارند، اگر موجودات هوشمند فرازمینی از نظر عقل و هوشمندی برتر از انسان باشند، ممکن است رتبه دوم را در نظام آفرینش به خود اختصاص دهند و انسان‌ها رتبه سوم قرار گیرند. این دیدگاه نشان می‌دهد که خداوند، که مرتبه‌دهنده درجات است (غافر / ۱۵)، جهانی آفریده است که در آن موجوداتی برتر از انسان‌ها وجود دارند که علاوه‌بر فرشتگان، می‌توانند موجودات هوشمندتر از انسان فرازمینی باشند. خداوند در آیه ۷۰ سوره اسراء می‌فرماید: «انسان‌ها نسبت به بسیاری از آنچه آفریده‌ایم برتری دارند، اما این برتری قطعی یا انحصاری برای انسان‌ها نیست.»

طبق نظرگاه سوم، یعنی عدم الزام قطعی، متفکران در این مسئله موضع مشخصی ندارند و بنابراین، موجودات هوشمند فرازمینی با فرض برتری هوشی از انسان، می‌توانند حتی بالاترین رتبه مخلوقات را داشته باشند (رفرنس به کتاب فرازمینی). (Iqbal, 2018: 225).

## ۵. نظریه برگزیده: معیار «انسان بودن» در الهیات اسلامی

فیلسوفان مسلمان به‌ویژه در سنت مشائی ابن‌سینا و پس از او - انسان را حیوان ناطق

تعریف می‌کنند. حیوان بودن یعنی برخورداری از قوه حیات و حس و حرکت و ناطق بودن به معنای دارا بودن قوه عقل نظری و عقل عملی است که امکان ادراک کلیات و استدلال را فراهم می‌کند. بر این اساس، اگر موجود فرازمینی فاقد عقل باشد، طبق مدل سه‌گانه ارسطویی نفس، چنین موجودی به یکی از طبقات زیر فروکاسته می‌شود:

۱. نبات: که فاقد حس و عقل است و فقط قوه تغذیه و رشد دارد؛

۲. حیوان غیر عاقل: که قوه تغذیه و حس را دارد، اما فاقد عقل است؛

۳. نوعی از موجود زنده: که در چارچوب یکی از این دسته‌ها قابل طبقه‌بندی است.

اگر چنین موجودی، مانند انسان، دارای عقل باشد، هر چند بدن و زیست‌بوم او متفاوت باشد، در ماهیت نوعی با انسان شریک است و «انسان» به‌شمار می‌رود؛ هر چند در ویژگی‌های عارضی مانند زیستی، روانی، اقتصادی و محیطی متفاوت خواهد بود. چنین موجوداتی امکان ارتباط و گفت‌وگو با انسان‌ها را خواهند داشت و همانند انسان، استعداد شناخت خدا، اخلاق و هدایت را دارند؛ حتی می‌توانند مشمول اصل «بعثت پیامبران» و «امامت» باشند. اما اگر فاقد هوش و خرد باشند، در سطحی پایین‌تر از انسان قرار می‌گیرند و ارتباط ما با آنها مشابه ارتباط با حیوانات یا گیاهان خواهد بود، نه در سطح گفت‌وگوی معرفتی و اخلاقی (6: Haider, et al., 2023; Ishraq & Mingli, 2019: 27-34).

با توجه به مبانی فلسفه اسلامی و نیز اصول انسان‌شناسی اسلامی، مفهوم «انسان» صرفاً به یک گونه زیستی خاص محدود نمی‌شود، بلکه ناظر به موجودی است که واجد قوه ناطقه، اراده آزاد، و توانایی ادراک عقلانی و اخلاقی باشد. از این منظر، اگر موجودات هوشمند فرازمینی دارای اراده اختیاری، عقلانیت و توانایی درک مفاهیم کلی و ارزش‌های اخلاقی باشند، می‌توان آنها را ذیل مقوله «انسان» قرار داد؛ زیرا انسان بودن در معنای فلسفی و کلامی آن، نه به ویژگی‌های مادی و زیست‌شناختی، بلکه به حقیقت ناطقه و مختار بودن وابسته است. بنابراین، اطلاق عنوان «انسان» بر چنین موجوداتی از حیث مقومات ماهوی موجه و معقول خواهد بود، هر چند از حیث شکل و شرایط زیستی، با انسان زمینی تفاوت داشته باشند.

## ۶. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر کوششی در جهت بررسی نسبت میان الهیات اسلامی و امکان وجود حیات

فرازمینی است. نویسنده ابتدا با اشاره به سکوت قرآن و حدیث در این باب، تأکید می‌کند که این سکوت به معنای نفی یا اثبات نیست، بلکه امکان تفسیر و تأویل گوناگون را باز می‌گذارد. بنابراین، نخستین نتیجه آن است که سنت اسلامی در مقام نص، مانعی قطعی بر سر پذیرش حیات فرازمینی ایجاد نمی‌کند. از منظر فلسفی، نظام صدور و مراتب وجود در حکمت اسلامی نشان می‌دهد که هرچه از مبدأ وجود دورتر شویم، کثرت و تنوع افزایش می‌یابد. جهان ماده به عنوان مرتبه نازل وجود، بستری برای تکثر بی‌پایان است. بر این اساس، ظهور گونه‌های متنوع حیات در کیهان نه تنها ممکن، بلکه مقتضای ذات عالم مادی است. این تحلیل با منطق موجهات نیز تقویت شد و گزاره «وجود حیات فرازمینی ممکن است» صورت‌بندی منطقی یافت. بدین سان، از دیدگاه متافیزیکی هیچ مانع عقلانی در پذیرش چنین حیاتی وجود ندارد. از منظر عرفانی نیز استدلال شد که اسماء و صفات الهی، به ویژه اسم «الهی»، اقتضا دارند که حیات در صورت‌های گوناگون و در عوالم متعدد تجلی یابد. محدود کردن حیات به یک گونه خاص، در تعارض با نامتناهی بودن کمالات الهی است. بدین ترتیب، حیات فرازمینی نه صرفاً ممکن، بلکه لازمه تجلی بی‌نهایت خداوند تلقی می‌شود. از نظر نقلی، آیات متعددی همچون «وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ» (شوری: آیه ۲۹) و «يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (نحل: آیه ۸) به همراه تعبیر تکرارشونده «رَبِّ الْعَالَمِينَ»، امکان حیات در جهان‌های دیگر را تأیید یا دست‌کم نفی نمی‌کنند. روایات نیز از آفرینش عوالم بسیار، وجود موجودات آگاه در منظومه‌های دیگر و حتی تمدن‌های غیرزمینی سخن به میان آورده‌اند. این شواهد در کنار استدلال‌های فلسفی و عرفانی، یک دستگاه استدلالی منسجم برای امکان و حتی وقوع حیات فرازمینی فراهم می‌آورد. در بخش پایانی، مسئله اشرف مخلوقات بودن انسان بررسی شد. روشن گردید که متفکران مسلمان در این زمینه اجماع ندارند: برخی انسان را اشرف دانسته‌اند، برخی فرشتگان را، و برخی هیچ نص صریحی در این باره نیافته‌اند. حتی در تفسیر «کرامت بنی آدم» نیز دیدگاه‌ها متفاوت است. از نظر فلسفی، ملاک انسان بودن قوه ناطقه و اراده آزاد است. بنابراین، اگر موجودات فرازمینی چنین ویژگی‌هایی داشته باشند، می‌توان آنان را ذیل مقوله «انسان» قرار داد. در نتیجه، اشرف مخلوقات بودن انسان زمینی، تعارضی با وجود احتمالی موجودات عاقل در سیارات دیگر ندارد.

در پرتو این مباحث، چند نتیجه کلیدی حاصل می‌شود:

۱. سکوت متون مقدس اسلامی در باب موجودات فرازمینی، مانع پذیرش علمی یا

فلسفی آنها نیست.

۲. حکمت متعالیه و عرفان اسلامی ظرفیت بالایی برای تبیین فلسفی و الهیاتی امکان حیات غیرزمینی دارند.

۳. شواهد قرآنی و روایی می‌توانند در چارچوب تفسیر موسع، به‌عنوان مؤید امکان موجودات فرازمینی مورد استفاده قرار گیرند.

۴. اشرف مخلوقات بودن انسان، بیشتر یک برداشت فلسفی - کلامی است تا نص صریح؛ بنابراین، می‌تواند با وجود احتمالی موجودات عاقل دیگر سازگار شود.

۵. معیار نهایی انسان بودن، عقلانیت و اختیار است، نه شکل زیستی؛ لذا موجودات هوشمند فرازمینی نیز می‌توانند در دایره مفهوم انسان جای گیرند.

در جمع‌بندی، می‌توان گفت که الهیات اسلامی نه تنها تعارضی بنیادین با فرض وجود حیات فرازمینی ندارد، بلکه با بازخوانی فلسفی و عرفانی، ظرفیت‌های مهمی برای پذیرش و تبیین آن در اختیار می‌گذارد. چنین نتیجه‌ای می‌تواند راهگشای شاخه‌ای نوظهور با عنوان «اخترالهیات در اسلام» باشد که می‌کوشد نسبت ایمان دینی و کشفیات کیهانی را بازاندیشی کند. این امر نشان می‌دهد که سنت اسلامی قابلیت انطباق با تحولات علمی معاصر را دارد و می‌تواند در گفت‌وگوی جهانی پیرامون حیات فرازمینی سهمی جدی ایفا کند.

## پی‌نوشت

۱. برای بررسی امکان موجودات فرا زمینی، بنگرید به مقاله دوم کتاب مجموعه مقالات به ویراستاری مالک و دیرتمان (*Islamic Theology and Extraterrestrial Life: New Frontiers in Science and Religion*, 2024) که حتی از واژه «دأبّة» یا صورت جمع آن «دوابّ» که در قرآن آمده است، برداشتی و حیاتی درباره امکان وجود حیات فرازمینی دارد.

## منابع

قرآن کریم.

آملی، سید حیدر بن علی (۱۴۲۲ق). *التفسیر المحیط الأعظم و البحر الخضم فی تأویل کتاب الله العزیز المحکم*، قم: مؤسسه الثقافه الإسلامیة.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲ق). *الخصال*، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۹۷۸). *التوحید*، قم: منشورات جماعة المدرسین فی الحوزة العلمیة.

- ابن رشد، محمد بن احمد (۱۹۹۳). *تهافت التهافت*، تصحیح: محمد یاسین عربی، بیروت: دارالفکر اللبناني.
- ابن رشد، محمد بن احمد (۱۳۸۷). *تهافت التهافت*، ترجمه: حسن فتحي، تهران: حکمت.
- ابن عاشور، محمد طاهر. (۲۰۰۰). *التحریر و التنوير المعروف بتفسير ابن عاشور*، بیروت: مؤسسة التاريخ العربي.
- الکوسی، ابوالثناء شهاب‌الدین محمود (۱۵۰۹ق.). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- انصاریان، حسین (۱۳۸۲). *شرح دعای کمیل*، قم: دارالعرفان.
- رازی، فخرالدین (۱۴۲۰ق.). *مفاتیح الغیب*، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- راوندی، قطب‌الدین سعید بن هبة‌الله (۱۴۰۹ق.). *قصص الأنبياء*، تصحیح: غلامرضا عرفانیان، مشهد: مجمع البحوث الإسلامية.
- شیرازی، صدرالدین محمد (۱۳۶۶). *تفسیر القرآن الکریم*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- الصفار، محمد بن الحسن (۱۴۰۴ق.). *بصائر الدرجات*، تصحیح و تعلیق: حاج میرزا حسن کوچه‌باغی، قم: مکتبة آية الله العظمى المرعشي النجفي.
- طنطاوی، سید محمد (۱۹۹۷). *التفسير الوسيط*، قاهره: دار نهضة مصر للطباعة و النشر و التوزيع.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸). *أطيب البيان فی تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات اسلام.
- عزیزی، مصطفی (۱۳۸۹). *انسان‌شناسی*، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.
- فلسفی، محمد تقی (۲۰۰۲). *آية الكرسي: پیام آسمانی توحید*، لاهور: مؤسسه مصباح‌القرآن تراست.
- قمی، علی بن ابراهیم؛ و موسوی جزایری، طیب (۱۴۰۴ق.). *تفسیر القمی*، قم: مؤسسه دارالکتاب للطباعة و النشر.
- مراغی، احمد مصطفی (۱۹۸۵). *تفسیر المراغی*، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۱). *نظام حقوق زن در اسلام*، تهران: انتشارات صدرا.
- نسفی، عزیزالدین (۱۹۶۲). *انسان کامل*، تهران: کتابخانه طهوری.

- Adamson, P. (2016). *Philosophy in the Islamic World: A History of Philosophy without Any Gaps*, Vol. 3, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Chittick, W. C. (2012). *In Search of the Lost Heart: Explorations in Islamic Thought*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Determann, J. M. (2020). *Islam, Science Fiction and Extraterrestrial Life: The Culture of Astrobiology in the Muslim World*, London: I.B. Tauris. doi:10.5040/9780755601288.
- Haider, S.; Ansar, A.; & Naqvi, S. A. A. (2023). "Shī'ī Imāmī thought on existence, life, and extraterrestrials". *Theology and Science*, 21(2), pp. 261–272.
- Haight, J. F. (2001). "Theology after Contact: Religion and Extraterrestrial Intelligent Life", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 950(1), pp. 189-196.

- Iqbal, M. (2018). "Islamic Theology Meets ETI", in: *Astrotheology: Science and Theology Meet Extraterrestrial Life*, ed. by: Ted Peters, Eugene: Cascade Books.
- Ishraq, A.; & Qin, M. (2019). "On the Relation of City and Soul in Plato and Alfarabi", *Journal of Arts and Humanities*, vol. 8, no. 2, pp. 27–34.
- Malik, S. A.; & Determann, J. M. (Eds.) (2024). *Islamic Theology and Extraterrestrial Life: New Frontiers in Science and Religion*, I. B. Tauris.
- Peters, T.; et al. (2018). *Astrotheology: Science and Theology Meet Extraterrestrial Life*, Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers.
- Qaysarī, Dāwūd ibn Maḥmūd (2020). *The Horizons of Being: The Metaphysics of Ibn al-Arabī in the Muqaddimat al-Qaysarī*, trans. by: Mukhtar Ali, Louisville, KY: Fons Vitae.
- Robertson, D. G. (2016). *UFOs, Conspiracy Theories and the New Age: Millennial Conspiracism* (Bloomsbury Advances in Religious Studies), London/ New York: Bloomsbury Academic.
- Traphagan, J. W. (2014). *Extraterrestrial Intelligence and Human Imagination: SETI at the Intersection of Science, Religion, and Culture* (Space and Society Series), Cham, Switzerland: Springer International Publishing.